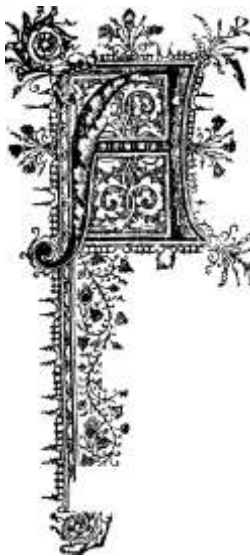

TISZA ISTVÁN MINT HISTORIKUS

ÍRTA: BARANYAI BÉLA

BELPOLITIKAI pártviszonyokban a szabadelvű párt bukásával beállott gyökeres változás Tiszát leszorította a politikai cselekvés teréről.

Úgy látszott, hogy megbukott az erős kéz politikája és megbukott az erős kéz embere.

Tisza nem tudott tétlen, dologtalan maradni. Korábban is a tudományhoz fordult nélkülözhetetlen tudást szolgáltatassa. Most a tudományhoz menekült, hogy ez adjon vigasztalást megbántott fszívének, önérzetének.

A szív legmélyének titokzatos zugaiban megvonuló, de jelenlévő önigazolási vágy a bukott politika helyességének bizonyítékait keresi, s keresvén csakis a törtéj-nelem tanulmányozásával találhatja meg. Innen buzognak kisebb-nagyobb bőséggel azok az analógiák, amelyek alkalmasak igazolni a sokszor megdőbbsentésig menő, máskor meg esetleg csak vélt hasonlóságokkal az elhatározott cél s a megkísérlett eljárási módszer helyességét.

Röviddel azelőtt, hogy Tisza a hosszan szorgalmazott felmentéssel¹ végre felszabadult attól a lelki kintól, melyet az alkotmányt s a parlamentáris gyakorlatot tiszteletben tartatni akaró lelke érzett, mikor ismételt lemondása s felmentésének állandó szorgalmazása ellenére majd egy féléven át kellett állásában maradnia, jelent meg magyar fordításban Friedjung Henriknek nagy munkája annak a harcnak történetéről, mely a német hegemoniáért folyt Ausztria és Poroszország közt, s mely a königgrätzi véres csatavesztés folytán Ausztria hátrányára dőlt el.

A magyar tudományosság legelőkelőbb fórumának tekintélye alatt megjelent e munkára² a magyar közönséget felfigyel-

¹ 1905 június 18.

² A Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-vállalatában: Harc a német hegemoniáért. (1859-1866.) Irta: Friedjung Henrik.

tette írójának közismert magyarellenessége, a munka témáját érdekessé tették a közelmúlttal való benső vonatkozásai s érdekesítővé írójának irigylet írói készsége.

A világtörténeti jellegű államalakulati folyamatnak az a hét esztendő, amelyet a bő előadás felölel, csak egy része volt, persze, magában véve is jelentős része. Előkészítő része két államszervezeti alakulatnak, nem megvalósítója a kettőnek: az egységes Németországnak s a dualisztikus osztrák-magyar monarchiának.

Szélesebb látókörű, egyetemesebb érdeklődésű politikus, akit ez a két kérdés egyszer megfog, rabja lesz e két témának.

Tiszát is megfogta. S mert a dualizmus kialakulásának történetével, amennyire annak ismerete a gyakorlati „politikusra” jelentőséggel bírt, nagyjában tisztában volt, érdeklődése az egységes Németország kialakulásának megismerése felé fordult. Az előbbihez nem is juthatott volna közvetlen forrásokhoz, el is veszítette volna a megformált ítélet szabad kimondásának lehetőségét, bírálatot kellett volna mondania élő közreműködőkről; ez utóbbinál elsősorú források beláthatatlan tömegéből meríthetett, szabadon formálhatta ítéletét most már rég halottul fekvő szereplőkről s csoportosíthatta anyagát annak a gigászi egyénnek egyénisége és tettei körül, akit mint az erős kéz megtestesülését a maga lelkének egész rokonszenvével vett körül.

És amikor ennek képe kialakult benne, gondolatban hosszabb időn¹ át formálgatta magában azt a keretet, amelybe állítsa, s aztán tollat ragadván, egy lendülettel megírta egyetlen történeti tanulmányát, a „Sadowától Sedanig” círrai akadémiai felolvasást.²⁻³

Az 5-ik német kiadásból fordította: Junius (= Zilahy Kiss Béla). - Átnézte: dr. Hoffmann Frigyes. Bp. 1902-1904. I. köt.: X., VIII. és 392.; II. köt.: XI. és 462.; III. köt.: XIV. és 525. 1.

¹ A gondolat érlelődésének kezdetére nincs támpontom; hogy 1912 előtt nem igen fejeződhetett be véglegesen, valószínűvé teszi az, hogy Tisza egy 1912-ben megjelent könyvre (Pierre Lehautcourt-éra) mint „főbb forrásai” egyikére hivatkozik.

² Mint az Akadémia tiszteletbeli tagja olvasta fel az 1912. évi május 5-iki ünnepélyes közülésen. Az a rövidlet, mely tényleg felolvasatott, s az a kivonat, melynek az Akadémiai Értesítőben való közzétételét a szabályzat előírja, nem jelent meg.

³ A „Sadowától Sedanig” megjelent: 1. a) az Akadémia II. osztálya által kiadott „Értekezések a történeti tudományok köréből” c. gyűjtemény XXIII. kötetének 5. számaként (1912. Athenaeum nyomása, 80 lap); b) a Magyar Figyelő 1912. évi május 16., június 1. és 16-iki, 10-12. számú füzetében (2. kötet) 257-276., 337-360. és 417-454. lapjain; c) innen különlenyomatként (1912. Singer és Wolfner kiadása, 83 lap); d) Tisza István gróf összes munkái I. kötetének (1. Tanulmányok és értekezések. 2. Naplószerű feljegyzések. Budapest, 1923. Franklin Társ. ny. IV. 707 lap) 44-117. lapjain. - 2. Német fordításban: Graf Stefan Tisza, kön. ungarisch. Ministerpräsident: Von

II.

Finom megkülönböztetéssel Sadowát mond a nálunk használatos közismert Königrätz helyett. A poroszok ottani győzelmét kiemelő Sadowa a német történet keretében kifejezőbben jelzi az esemény jelentőségét, mint kifejezné az osztrákok vereségét előtérbe állító Königrätz. S az előbbi megjelölés választásával Tisza kíméletet gyakorolt uralkodója érthető érzékenységgel szemben s megkímélte magát kellemetlenné eshető beállításoktól, találgatásoktól.

Sedanig. S nem tovább viszi elbeszélése fonalát. Nemcsak azért, mert Sedan s a nyomában járó eredmény, a német császárság megalakulása történetének elhagyásával növelte a lelki benyomást, hanem főleg azért, mert az elbeszélés keretének kiszélesítése megbontotta volna a kompozíció szépségét, a vezérfonal nagyszerű egyszerűséggel való tagolásának lehetőségét.

Mert tudatos Tiszának a kompozíció szépségére való törekvése.

Az elbeszélés a kompozíció szépségét természetesen nem a hét fejezetre tagolt előadás részei terjedelmének feltétlen egyformásításában kereste,¹ hanem az események csoportosításában s ehhez fűződően a jellemzések és a politikai bírálat s a politika-ethikai reflexiók olyan elhelyezésében és benső összefüggésbe való összenövésztésében, mely a historikussal is a legtöbbször elfelejteti, hogy a politikai bírálattal és politika-ethikai reflexiókkal szemben felvesse a történetszerűség és az ^historikusság kérdését.

1.

Az elbeszélés fonalát a nagyszerűen elgondolt expozíció kezdi legombolyítani.

Franciaország Európa vezető államává küzdötte magát fel. Az illegitim eredetű harmadik császárság a legitimitás erkölcsi erejével és az erőt adó hagyomány megszakítatlanságával díszelkedő monarchák fölé kerekedett. Ezek keresték barátságát III. Napóleonnak, s ennek segítségét várták az államalakulati status quo megdöntésével egységre, nemzeti egysülésre törekvő olaszok. Poroszországnak is a status quo megváltoztatása, legalább is a német szövetségen belől, mindennél fontosabb érdeke lett volna.

Sadowa nach Sedan. Autorisierte Übersetzung aus dem Ungarischen von dr. J. Schwartz, Regierungsssekretär in Sarajevo. Erstes und zweites Taunend. Warnsdorf i. B. 1916. Ed. Strache. 8°. 2. Bl. 123 ss. Ezt a fordítást nem láttam.

¹ Az I. fejezet 10, a II-ik 9, a III-ik 15, a IV. 9, az V-ik 10, a VI-ik 3, a VII-ik 25 lap terjedelmű.

És éppen Poroszország az, amelyet érdekeinek sérelmével királya és ennek környezete a legitimitás őrizete szerepének most helytelen alkalmazásával távol tart Napoleontól és hozzáköt a belpolitikai status quo megváltoztatatlanságához.

A belpolitikai status quonak ezt a megváltoztatatlanságát megdönteni lesz hivatása Bismarcknak.

Bismarck a konzervatív gondolat megtestesüléseként kerül a német Bundesrathba ennek a Poroszországnak képviselőjéül.

Itt gyökeres változáson megy át politikai konzervatizmusa is, s a belpolitikai status quo megváltoztatatlanságáról vallott hite is.

A Bundesrath-beli tárgyalások hosszadalmassága és haszontalanságának láttán kiábrándul magából a szövetségi formából is, amint az a valóságban fennállott. Pozitív munkára képtelen, negatív intézménynek látja. Ezen tanulság nyomán aztán kiábrándul az osztrák barátság illúzióiból is, most Ausztriának a német belpolitikában is való hegemonisztikus törekvéseiben ismervén fel a német, s ennek keretében a porosz probléma megoldásának akadályát.

Ausztria azonban nemcsak akadály a német és a specifikus porosz problémák megoldásának, de külpolitikailag is a Bundot ettől teljességgel idegen politika áldozóivá és áldozataivá teszi.

Az Ausztriától való elszakadás útja a Bund megsemmisítése. Megsemmisítése akár háború árán.

A háborút elkerülhetetlen adottságnak látja. „Mert a német ügyek természetes fejlődése nem ismer más megoldást.”

A háborúra belpolitikailag és külpolitikailag is fel kell készülni. Az ország saját erejének kifejlesztésével és az Ausztriával ellentétes érdekeltsgű valamely hatalommal való szövetség lehetőségének nyitvatartásával.

Elsősorban éppen a Franciaországgal valóval.

Ennek nem lehet akadály a maga legitimizmusa s Napóleon uralmának forradalmi eredete. „Még ha más intimitások elérése volna is a végcél, ezt a célt bajosan érhetni el másként, mint a francia szövetség valóságán vagy látszatán keresztül.”

Gyökeres változása ez Bismarck politikai hitvallásának.

S ismertetvén azt a jelentését, melyben Bismarck már 1856 áprilisában részletesen kifejti e gondolatokat, Tisza már itt megalkottatja véleményünket róla, kinek e hitvallása „későbbi nagy idők tanúságainak világításában valóban megdöbbentő hatást gyakorol. Az egész Bismarck itt áll előttünk. Nagy körvonalakban világosan rajzolja eléink a jövő méhében rejlő eseményeket, s jelöli meg az utat, amelyen annyi izgalom, veszély, válság között öntudatos biztossággal halad előre kitűzött célja, a Poroszország nagysága által megvalósított német egység felé”.

Bismarck tehát a negatív konzervativizmusból kigyógyulva, elméletileg hajlamossá lesz az alkotó aktivitásra.

Ezt az aktivitást porosz miniszterelnökké való kinevezésekor tettel is bemutatja. Önhatalmú eljárással megvalósítja a katonai reformot. Megszervezi a porosz hadsereget.

„Ezzel a mindenre képes eszközzel kezében, megkezdhetette a francia szövetségre vagy annak látszatára támaszkodva Ausztriával a nagy leszámolást.”

2.

A második fejezet annak a személynek bemutatása, akinek egyénisége lehetővé teszi a „francia szövetség látszatának” megalkotását és fenntartását, III. Napóleoné, kapcsolatba állítva a Franciaország által üzhető politika azon lehetőségeivel, amelyeket a vele szomszédos két nemzetnek, az olaszoknak és a németeknek szétszaggatott állapotából nemzeti egységre való törekvésével szemben követhet.

Amióta a francia uralkodók a XVII. század közepe tájáig egységes nemzetállammá kovácsolják össze Franciaországot, tradíciója lesz a francia politikának, hogy fenntartsa a két szomszéd nemzet szétagolt állapotát és a határait érintő államok feletti túlsúlyát.

Ez a politika most, 1860 táján végzetes nehézségekbe ütközik. A német és olasz nemzet egységi vágya – nem kis részben éppen a francia I. Napoleon uralmának hatása és visszahatásaként támadva fel – ekkorára „minden akadályt keresztültörni kész élő erő, amelynek tért kell nyitni, vagy tűzbe és vérbe kell azt elfojtani”.

A tűzbe és vérbe való fojtáshoz szövetséges is akadt volna. Oroszország és Ausztria.

„Meggyőződése, vallja Tisza, hogy ez rövidlátó politika, mely végleges diadalt nem arathatott. Meggyőződése, hogy nincs az a katonai zsarnokság és nincs az az emberi előrelátás és energia, mely végleg letiporhassa a két élni akaró erős, fiatal nemzet függetlenségi vágyában, létért való küzdelmében rejlő elpusztíthatatlan élő erőt”.

Ezzel szemben a szabad tér nyitásának politikája a helyes. Ennek két változata van. Vagy élére állani a két egységi mozgalomnak – minek gyümölcse esetleg a Rajna balpartja, de bizonyosan Belgium megszerzése – és az európai politikában való vezérszerepnek hosszú időre való biztosítása. A másik, „még bölcsőbb és előrelátóbb” politika lett volna, „szabad folyást engedni ez egységi törekvéseknek, nem gátolni azokat, de nem is használni ki a nemzeti nagyravágyás önző céljaira”.

„III. Napóleonban meg volt a hajlam erre a nemesebb és Franciaország jól felfogott érdekében is bölcsőbb álláspontra,

de a felfogás sikeres érvényesülésének egyaránt útját állja a császár jellemében lappangó benső ellenmondás, és az a körülmény, hogy e kérdésben az egész nemzet közvéleményével ellentétben érzi magát.”

Napoleon számol „az olasz és német egységi törekvésekkel mint eltörölhetetlen, számbavételt igénylő élő erővel; ismét és ismét hangsúlyozza rokonszenvét és nyújtja feléjük segítő kezét”.

Az olasz egységi törekvéseket tetteleg elősegíti, s az olasz egység kialakulásában veszélyt látó francia ellenzék hangját Nizza és Savoya megszerzésével némítja el.

A császárt a német egységi törekvéseknek Bismarck által való megindítása idején belpolitikai nehézségek, nemzetének gloire-szeretete, uralma fenntartásának biztosítása okán Franciaország európai vezérlő pozíciójának fitogtatása az országa érdekeivel ellenkező vállalkozásokba sodorják, s az ezek során ért kudarcok megtépázzák nimbuszát és elveszik önbizalmát. Határozatlanság, belső ingadozás vesz rajta erőt, elveszíti a világos célokra való törekvés következetességét. Környezete is, hivatalos és nemhivatalos tanácsadói, egymásnak ellentmondó külpolitikai irányok képviselői és szószólói.

Így történik, hogy III. Napoleon a német egységi törekvésekkel szemben nem tanúsít támogatást, nem is akadályozza, de nem tud vele szemben önzetlen sem lenni. „Olyan jelenség gyanánt kezeli, mely szembeállítja a két német nagyhatalmat, Ausztriát és Poroszországot, s a zavarosban való halászás lehetőségét nyitja meg számára.”

3.

A harmadik fejezet a francia szövetség látszatának kialakulását és változatait sorolja elő, belekapcsolva az osztrák-porosz és olasz-osztrák ellentét főbb alakulatait is.

Franciaország már 1860-ban hangot mer adni annak a vágyának, hogy a Rajna mentén határkiigazítást kapjon. Ennek ellenében Napoleon nem ellenezné Poroszország hatalmának növekedését. Bismarck ismeri a francia nagyravágyás e terjeszkedő szándékait s a megvalósulás reményét csillogtatja meg előttük, saját magát hajlamosnak állítván az engedékenységre, s akadályul csak királyának vonakodását hozta fel.

Mikor meg a Schleswig-holsteini kérdés Ausztria és Poroszország közt mindjobban kiélesedik, Bismarck azzal áltatja a franciát, hogy a függő kérdéseket Napóleonnal egyetértőleg óhajtja megoldani. S mégis Napoleon tudta és megkérdése nélkül megkötötte Ausztriával a gasteini szerződést, mely el távoztatni látszik a háború veszedelmét s ezzel Napoleon bármilyen mű részesedését.

S az emiatt megsértődött császárt megtéveszteni alkalmas magyarázattal megbékíti, sőt Biarritzban személyes találkozásra bírja. Itt a háborús leszámolás elkerülhetetlenségéről meggyőzött Napóleont abba a felfogásba ringatja bele, mintha a poroszok győzelme esetére volna mit remélnie Bismarcktól.

Napoleon ezért szinte ösztökéli az ügyis háborúra készülő Bismarckot. Míg aztán belátja, hogy Poroszország által nem juthat német terület birtokába. S most Ausztriához menekül s ezt írásos nyilatkozatra bírja, hogy ennek jelentékeny területgyarapodása esetére maga kompenzációt fog kapni.

Bismarck pedig ez alatt csinálja a háborút. A sokáig vonakodó királyt végre megnyeri az Ausztriával való fegyveres leszámolás gondolatának, minden módon akadályozza Ausztria aggresszív lépéseinek ellanyhulását, a közvetlen, általános választásokból alakuló parlament kívánásával felveti a Bundnak Ausztria által elfogadhatatlan reformját, s az olaszokkal való szövetkezéssel Ausztriát katonai előkészületekre kényszerítvén, a háború kitörését biztosítja.

Poroszország sikerében bízott Bismarck, Ausztria várt győzelmére építette fel számításait Napoleon.

A mindent kockára tevő vállalkozás eldöntötte a német sorsot s kiheverhetetlen csapást mért Napoleon számításaira, reményeire.

Poroszország sadowai győzelme, Ausztria königgrätzi veresége tette ezt.

4.

A negyedik fejezet azt a diplomáciai küzdelmet eleveníti fel, melyet Franciaország a nem várt sadowai győzelemmel gyökeresen megváltozott helyzetben a veszendőbe menő területi kompenzáció kieroszakolása céljából vívott meg.

Ausztria a vereség hatása alatt átengedi Velencét Napoleonnak, hogy ez állítsa meg a porossal szövetséges olaszokat, Ausztria az így felszabaduló haderejét Poroszország ellen óhajtván fordítani.

Napoleon az alkalom felhasználásával mediációját akarja reákényszeríteni Poroszországra, de magára Ausztriára is.

A nem kért mediáció elfogadtatását elegendő haderő készenlétbe való helyezése biztosíthatta volna. A most kítűnt nyomorúságos katonai helyzetben, készületlenségben ez elmaradt.

A megvert olaszok egyenesen visszautasítják a mediációt.

Poroszország, a kétségtelen győző, a katonai és a külpolitikai helyzet rosszabbodásától tartva, készségét nyilvánítja a béketárgyalás e formájára.

Bismarck hosszú halogatás után közli a porosz béke-

feltételeket. Ezek: az északnémet szövetség megalkotásához a császár hozzájárulása, ezentúl a szervezés részleteibe a beleszólástól való tartózkodás, az Ausztriával szövetkezett egyes német államok annexiója.

Napoleon nem remélt engedékenységet tanúsít, beleegyeznek, ha Szászország fennmarad s Délnémetország külön marad, az annexiókba, hozzájárul mihamarább ezek jelentétkény kiterjesztésébe. S mindezt adja kompenzációk kikötésének elmulasztásával.

Pedig vágyva vágyik ilyen kompenzációra.

De későn hozza szóba, mikor a kikényszerítésére alkalmas eszközt már kiadta kezéből. S annyi területet kér, amennyi elegendő jutalma lehetett volna annak, ha ő maga visel győzelmeháborút.

Természetes, követelését határozottan visszautasítják. – S ekkor Napoleon elejti a német területekből való kielégítés gondolatát s nemnémet terület megszerzésére tesz kísérletet. Javaslatot tétet s aztán meg is egyeznek Bismarckkal Belgiumnak Franciaország által történendő meghódításában és Luxemburnak elfoglalásában.

Bismarck időközben megkötö a prágai békét Ausztriával s most már szabad kezét nyervén ez oldalról is, az aláírás céljából eléje terjesztett francia szerződéstervezetet magához veszi, meg is tartja – s nem írja alá.

5.

Az ötödik fejezet a francia-porosz ellentét kifejlődését állítja elének egész a Sedant kirobbantó kérdésnek, a spanyol trónkérdésnek felvetődéséig.

Franciaország, támaszkodva a Bismarck-kal történt meg egyezésre, követeli Luxemburg átadását. Bismarck, azzal védett pozíciójában, hogy az egyességről szóló francia szerződéstervezetet nem írta alá, ezt megtagadja.

Luxemburg kérdését nemzetközi kongresszus elé kell vinni, melynek rendelkezései végleg megsemmisítik Napoleon azon reményét, hogy ezt a területet valaha is megszerezheti.

Ez a luxemburgi kérdés már mutatta, hogy a kompenzációk kérdése háborúhoz vezethet s hogy háborúhoz is fog vezetni Poroszország és Franciaország közt.

Franciaország készülni kezdett a háborúra, diplomáciailag is és katonailag is, s ezért Bismarcknak is akarnia kellett a háborút. Akarta is. S ezért minden kérdésben szembeszáll Napóleonnal, hogy ezt a háború provokálására ingerelje.

Franciaország a római kérdésben való állásfoglalásával ellöki magától az olasz szövetség lehetőségét, s vigasztalása csak az, hogy beleringatja magát abba a hiedelembé, hogy

Poroszország ellen feltétlenül számíthat a revanche-ot kereső Ausztria támogatására.

Ezt a hiedelmet osztja Franciaországnak részben parlamentárisá alakult új kormánya is. Ezek átveszik a hagyományos francia külpolitika eszméjét, a szomszéd Németország hatalmi növekedésének akadályozását.

Bismarck már felkészült a mérkőzésre, kiszélesíti a német Bundot, véd- és dacsövetséget köt a délnémet szövetséggel, aztán bevonja őket a vámszövetségbe s megalkotja a Zoliparlamentet.

A háború népszerűvé tételében még csak egyetemes német nemzeti érdek veszélybe jutása szükséges.

Ezt is meghozza a Hohenzollern-ek spanyolországi trónjelöltsége.

6.

A hatodik fejezet a spanyol trónkérdés 1868 óta való fordulatait, s főleg a Hohenzollern Lipót jelöltségének két évre terjedő történetének rövid összefoglalását adja.

Napoleon világosan érzi, hogy a Hohenzollern-eknek Spanyolországban való uralomraj utasát a francia nép érdekei ellen valónak fogná látni, „hogy azt nem viselheti el”, hogy tehát azt „meg kell előzni”.

Bismarck a jelöltséget melegen pártolja s segíti megszerezni ehhez a családfőként szereplő porosz király beleegyezését.

A jelöltséggel szemben való francia ellenkezés nem ez éles tiltó formában közöltetik Bismarckkal, s mikor a trónra való jelölés komoly megvalósulással fenyeget, csak a nemtetszés kijelentésére szorítkozik.

1870 június 3-án aztán megkapja Napoleon kormánya a hivatalos hírt, hogy a spanyol korszak a Hohenzollern herceget meg fogja hívni.

7.

Ez az utolsó fejezet részletező, a drámaiságot kihasználó előadása annak a katasztrofális francia politikának, mely aztán a sedani katasztrófához vitte a harmadik császárságot.

A franciát villámcsapásként éri a hír.

Az első meglepetés nyomán támadt határozatlanság után egy irányvonalat állapítanak meg: „az egész ügyért Poroszországot teszik felelőssé, ő ellene fordulnak”.

A tervek egész változata merül fel, mikép kellene szövetségeseket szerezni Poroszország ellen, Napoleon maga biztosnak mutatta magát az olasz és osztrák segítség tekintetében. S mert Bismarck velük szemben nem akar színt vallani, kormánya parlamenti nyilatkozattal akarja leszögezni álláspontját a je-

löltséggel szemben, mely nyilatkozat a háború bekövetkezését jelentette be a Hohenzollern herceg meghívása esetére.

A nyilatkozat a többi külföld közvéleményének és diplomáciájának Franciaországtól való elfordulását eredményezi.

Mert Poroszország ellen való hadüzenetet látnak benne.

Az e nyilatkozattal annyira előtérbe állított háborús szándék ellenére Franciaország diplomáciája még mindig a békés megoldás lehetőségét keresi. Ezt a hercegnek lemondásával vélik elérhetni.

Mikor a Poroszországgal ez ügyben folyt tárgyalásokról a francia kamarában a külügyminiszter rövid bejelentést tesz, a fegyveres leszámolás biztos bekövetkezésébe magát beleált közvélemény vehemens ellenkezést tanúsít.

Ennek nyomása alatt megszületik a francia kormány vezető tagjaiban a „garanciák” gondolata s átmegy a kamarába is.

A franciák erőszakolják ennek a garanciának megadását akkor is, amikor az egész kérdés tárgytalanná vált a Hohenzouern hercegnek a spanyol trónjelöltségtől való végleges lemondása által, amiről tudott volt, hogy azt éppen maga a porosz király erőszakolta ki.

Most Emsbe koncentrálnak az események.

A francia nagykövet reá akarja szorítani az ott tartózkodó porosz királyt, nyilatkoztassa ki, hogy Hohenzollernnek a spanyol trónra való jelölését a jövőben többé nem engedélyezné.

A porosz király csak annyit jelent ki, „hogy helyesli a lemondást, a jövőre vonatkozólag azonban semmi kötelezettséget nem vállal s így további eszmecserének szükségét nem látja”. S megtagadja, hogy a francia nagykövetet e kérdésben újra fogadja.

Bismarck nem volt Emsben. Nem tudta, mi történt. Nem bírta megakadályozni annak lehetőségét, hogy a Hohenzollern visszalépjön a jelöltségtől.

Pedig a jelöltség elfogadása az ő tudatos műve volt, a német szövetség hatalmi pozíciójának növelése, a franciának sakkban tartása céljából.

A békés megoldás azon az áron, hogy a Hohenzouern herceg egyszerűen visszalép, Bismarck politikájának halálos csapása. Le is akar mondani. Warzinból, ahol ekkorában tartózkodik, bemegy Berlinbe.

Es itt megcsinálja az „emsi sürgönyt”.

A királyi kabinet titkára tudatta Bismarckkal az emsi eseményeket. Sürgönye így szólt:

„Ófelsége ezt írja nekem: »Gróf Benedetti elfogott a sétaterén, hogy utóbb nagyon tolakodó módon követelje tőlem, hatalmazzam fel őt azon kijelentésem megsürgönyözésére, hogy örök időre kötelezem magamat, miszerint soha többet a Hohen-

zollerneknek meg nem engedem jelöltségük újabb felállítását. Visszautasítottam őt, beszélgetésem végén utoljára kissé komolyan, mert az ember ilyen kötelezettségeket à tout jamais nem vállalhat el. Mondtam neki, hogy még semmi hírem sincs s miután ő előbb kapott Paris és Madrid útján értesülést, ebből is láthatja, hogy az én kormányom keze nincs benne a dologban.« A király megkapta azóta Antal herceg levelét. Miután Őfelsége mondta gróf Benedettinek, hogy várja az értesítést, Benedetti fentérintett követelésére való tekintettel gróf Eulenburg és az én előterjesztésemre elhatározta, hogy nem fogadja újból a grófot, hanem egy hadsegéd útján üzeni meg neki, miszerint most már megkapta a Benedettinek Parisból küldött hír megerősítését s a nagykövet számára további mondanivalója nincs. Őfelsége Nagyméltóságodra bízva, kívánja-e a nagykövet követelését és annak visszautasítását követségeink és a sajtó tudomására juttatni.”

Bismarck élt a felhatalmazással.

Ebből a sürgönyből azon melegében, asztali vendégeinek, Roonnak, a hadügyminiszternek és Moltkének, a vezérkar főnökének jelenlétében megszővegezi a sajtó számára szánt közleményt:

„Miután a Hohenzollern herceg lemondásáról szóló hírt a spanyol kormány hivatalosan közölte a francia kormánnyal, a francia nagykövet még azt a követelést intézte Emsben a királyhoz, hatalmazza őt fel azon kijelentése megsürgönyzésére, hogy örök időkre kötelezze magát, miszerint soha többet a Hohenzollerneknek meg nem engedi jelöltségük újra felállítását. Őfelsége erre megtagadta a francia nagykövetnek még egyszeri elfogadását s a szolgálattelvő hadsegéd által megüzente neki, hogy semmi további közlendője sincs.”

A közleményt a lapok szétvitték a világba, megkapják az északnémet szövetség külföldi követségei is s hivatalosan közlik az emsi közleményt az illető államok kormányaival.

Parisban időközben ismét hangulatváltozás áll be, a békés megoldás felé hajló.

Az emsi sürgöny után azonban ez csúfos meghátrálása lenne Franciaországnak. Háborúnak kell tehát lennie.

Bismarck így csináltatja meg Franciaországgal a háborút.

III.

Ez rövid kivonata Tisza tanulmányának. E kivonat nem képes éreztetni azt a szeretetet, mellyel Tisza Bismarck politikájával szemben viseltetik, s azt a megsemmisítő kritikát, melyet a francia államférfiakon gyakorol. Csak Napóleonban talál szimpatikus vonásokat. Nem képes a kivonat vissza-tükröztetni a kompozíciónak és az előadásnak azt a drámaiságát

sem, melyet a részletes elbeszélésnél nagy művészettel tud érvényesíteni.

Rokonszenve, csodálata Bismarck iránt az erős kéz elvi helyeslése mellett a bár vakmerő és kockáztató politikát űző, de az eredményekkel igazolt államférfi működése nagy, a legnagyobb eredményeinek és alkotásainak szemléletéből fakad-e? Bizonyára ebből is.

Ellenszenve az e gigászi akaraterő mellett törpeségbe süllyedő francia államférfiak ellen a határozatlanság megvetése mellett az elbukással tévesnek bizonyult politika eredménytelenségének elhidegítő hatásából fakad-e? Bizonyára ebből is.

Államférfi, ha van benne államférfiúi határozottság, kell, hogy hatása alá kerüljön annak az egyoldalúságnak, mely az eredményt a politikai akció igazolásának tekinti.

Tisza is egyoldalúvá válik.

Nem mintha megfelelne az etnikai szempontokról, vagy a tragikumot a dolgok mélyén magukban rejtő, mert másíthatatlan adottságokról.

Gyönyörű hitvallása van a „magasabbrendű, a távolabb jövő szempontjából bölcsőbb és előrelátóbb politika” postulatumairól és az igazságos háborúról.

Ez utóbbiról mondja: „Amennyire gyűlöletes és bűnös a nagyravágásból, hódító ösztönből táplálkozó harcivágy, amennyire átok az emberiségre az a nagy elme, aki tehetségeit más nemzetek letörésére irányuló vérontás felidézésére használja, – éppen olyan természetes követelménye a hazafiságnak, hogy, ha kell, egész existenciájának kockára tételével hárítsa el a nemzet egységének, függetlenségének, szabad fejlődésének akadályait. És ha van elkerülhetetlen, jogosult, szent háború a világon, úgy azon nemzetek háborúja az, amelyek csak így szerezhetik meg egységüket és függetlenségüket.”

Nyílt szemmel látja, hogy az a francia politika, amely „nem számol a szomszéd népek” egyesülésre irányuló vágyaival, létérdekeivel, hanem ezek romjain hegemoniát kíván leigázott szomszédai fölött s e cél elérése végett ezektől keletre fekvő, rájuk nézve idegen, vagy éppen ellenséges hatalmak szövetségét keresi”, – „kétségtelen, hogy ez a (francia) politika amilyen reakcionárius, amilyen zsarnoki, amilyen lelketlen, olyan logikus és következetes”.

Ez a logikum és az az ethikum – nagyon jól tudjuk – összeütközésbe is kerülhet.

Az 1866-1870 közti történet éppen e logikum és ez ethikum összeütközésének története.

Tisza is ezt tárgyalja, de a logikum érvényesülésre való törekvése jogosságának annak folytán való tagadásával, amely tulajdonkép magának a logikumnak fennállását is tagadja.

Megtéveszti őt az ethikum képviselőjének megdöbbenő

egyénisége s a logikum letéteményeseinek emberi gyarlósága, politikai tehetségtelensége.

A kettőről alkotott kép és a róluk alkotott értékelés éleségét csak negatív úton nyeri, nem teszi fel a kérdést, mi történik akkor, ha nem ugyan a német egységre törekvés jogsága, az etnikum, hanem az annak megvalósítását munkáló Bismarck által választott és követett módszer elbukik s a franciák logikuma győzedelmeskedik?

Az az érzésünk, hogy ebben az esetben Bismarck szándékainak ethikai tisztasága ugyan teljes elismerést arat Tiszánál, de politikai módszere éles elítélésben részesül, míg a francia politika kétségtelen hibái nem esnek annyira mérlegre.

Tisza Bismarckja az erő, a határozottság és a céltudatosság embere. Ahogy belép a nagy politikába, mihamar kitűzi a nagy célt: az Ausztria nélküli egységes Németország megvalósítását, ezt kitűzvé, világosan meglátja ennek egyetlen lehető útját, a háborús megoldást s rögtön el is fogadja a maga részéről ezt az ultima ratiót. Hogy a német egység megvalósításának e kétségkívül nehéz útján Bismarck oly cselekmények és fogásokhoz kénytelen nyúl, amelyeknek jogosultságát csak az adhatja meg, hogy az egyedül lehető útnak mutatkoztak az akcióhoz, ennek a kérdésnek a felvetődését az olvasóban, ha sikerül, csakis Tisza lenyűgöző előadásának, a részletektől helyenként tartózkodó s ilyenkor a nagyvonalú előadás szépségére törekvő s azt el is érő előadásának sikerül elérnie.

Tisza nem veti fel e kérdést.

Annyira szereti hősét, annyira az eredmények és ezek magától Bismarcktól való előadásának lenyűgöző hatása alatt áll, hogy nem találja szükségesnek igazolni Bismarckot ott, ahol maga Bismarck sem keres öngazolást. Így aztán Tisza a drámaiság iránt való éles érzéke ellenére nem aknázza ki éppen azt a legjobban kínálkozó alkalmat, melyet az emsi sürgöny története nyújt.

Bismarcknak kétségtelenül megvolt a felhatalmazása a sürgöny tartalmának közzétételére. Élt is vele. Mint maga állítja, „törlésekkel, anélkül, hogy egy szót hozzáadott vagy elvett volna, lecsökkentette (reducierte) a (saját) szövegére”.

Tisza is vallja, „hogy minden változtatás nélkül, de az egésznek hangját és hatását alaposan átalakító kihagyásokkal csinálta Bismarck a közzétett emsi sürgönyt”. A hang és hatás megváltozását Bismarck maga is megállapítja. „Az emsi sürgönynek hatásában való különbség, összehasonlítva azzal, amelyet az eredeti váltott volna ki, nem erősebb kifejezések következménye volt, hanem azé a formáé, amely ezt a kijelentést bezáróként mutatta be, míg (a kabineti titkár) szövegezése egy még folyamatban lévő és Berlinben folytatandó tárgyalásnak egyik mozzanataként mutatkozott volna.”

És ez nem utólagos megállapítás, az emsi sürgöny e szövegének hatásából visszavetítve: ez öntudatos szándék volt. Láta ezt rögtön maga Moltke is, mondván: „így már másképp hangzik ez, az előbb visszavonulásra adott jel hangjáé volt (Tisza „békés zsolozsmának” fordítja), most a kihívásra felelő harci riadó.”

Bismarck tudta, hogy szövege ezt hozza. Tudta azt is, hogy a király meghatalmazása nem szól arra, hogy a háborút is megcsinálja vagy ne csinálja, mint ahogy „szabad tetszésére bízta” („...stellt... anheim...”), hogy közvétegye-e vagy sem Benedetti új követelését és ennek visszautasítását.

Figyelmes olvasó nem fogja tudni megállani, hogy itt fel ne vesse a kérdést: ha Bismarck itt tisztában volt is a maga céljában, teljesen biztos is a német fegyverek győzelmében, nem kellett volna-e mégis előzőleg királyát tájékoztatni. Hogy ezt nem lehetett tennie, mert különben nem tudja a háborút most megcsinálni, azt ugyan tudjuk, ismerve a király politikáját és békés szándékait, elfogadnók azt a magyarázatot is, hogy épp a győzelemben való hitének e biztossága volt az, mely e kockázatos mulasztásra vezette, de mindezek kifejtésének hiányát éppen Bismarck személye és tettei elhatározó jelentőségének ismerete folytán élénken érezzük.

Ennek a hiánynak megérzése azonban semmiben sem vezet arra a benyomásra, mintha téves lenne Bismarck politikájának az az előadása, vagy a Napóleon és Bismarck által folytatott politika és módszereik ellentétének az a rajza, melyet Tisza ad.

Nem is téves az. Csak az ítélet szigora nem egyforma.

Emellett az átgondolt és a bismarcki politika helyességét valló, eszközeinek megengedettséget elfogadó beállítás mellett formálja meg ítéletét Tisza a vele ellentétes felfogású német forrásairól.¹ Nem vitatkozik velük, ha valamiben ellentétes a

¹ Tisza munkájának akadémiai kiadásában nem jelzi cím szerint forrásait s Ollivier emlékiratai mellett csak egyiküket említi névleg (26. 1.), „az olasz szereplők jelentéseivel” kapcsolatban: La Marmora miniszterelnök „ismert röpiratát”: „Un piu poco di Luce [sugli eventi politici e militari dell'anno 1866. Ed. 4. Firenze, 1873.; németül, 2. kiadás Mainz, 1873.; francia ford. Paris, 1874.]. A Magyar Figyelőben (és ennek különnyomatában) azonban megjelöli „főbb forrásait”: Bismarck levelei és beszédei [ezek: Politische Briefe Bismarcks 1849-1889. 3. Samml, 3. Aufl. Berlin, 1889-91.; Bismarck-Briefe 1836-73. 8. Aufl. hrsg. von Horst Kohl. Bielefeld, 1900. és B.s Briefe an seine Brant und Gattin, hrsg. von Fürst Herbert B., Stuttgart, 1900., 2. Aufl. 1906.1; beszédeinek gyűjteménye, [vagy a Fürst Bismarck als Redner, Vollständige Sammlung der parlamentarischen Reden B.s seit 1847. mit Einleitungen und Erläuterungen von W. Böhm und A. Dove. 1-16. Bd.-Berlin és Stuttgart, 1885-91. kiadásban, vagy a Die politischen Reden des Fürsten B. Historisch-kritische Gesamtausgabe, besorgt von H. Kohl, 1-14. Bd., Stuttgart, 1892-1904. kiadásban]; Gedanken und Erinnerungen [2 Bde. Stuttgart, 1898. és több-

beállításuk az övével. Nem rontja azzal a benyomást, hogy bizonyítsa, miért. Nagy előnye van felettük, ő valónak fogadja el, amit ezek egy része tagad, hogy Bismarck akarta a háborút a franciáikkal s hogy a Hohenzollern-jelöltség határozottan Bismarck műve, s vele a háborút kívánta előidézni. Itt a tagadást terheli a bizonyítás. Tisza szemében s vele a mi szemünkben is, ez a bizonyítás nem sikerül. S igazat adunk Tisza bírálatainak, hogy "azok a német írók, akik azt igyekeznek bizonyítani, hogy Bismarck ezekben az években is (1866-1870) békére vágyott s csak belekényszerített a háborúba, félreismerik és legszebb babéraitól fosztják meg őt". S nem lehet igaztalanul mondanunk Tiszának bizonyos megvetést éreztető bírálatát, „hogy igazán szobatudósnak kellene lenni ahhoz, hogy a felett bocsátkozzék valaki fejtörésekbe, vájjon mit akart Bismarck a spanyol jelöltség által elérni”.

A francia politika képviselői nem rokonszenvesek Tisza előtt. Tisza beállításában előttünk sem.

Tisza forrásainak legnagyobb része francia. Ezeknek néhány maguknak a főszereplőknek – Ollivier, a miniszterelnök, Gramont, a külügyminiszter és Benedetti, a Berlinben akkreditált nagykövet – öngazoló emlékirata. S az a súlyos ítélet, mellyel Tisza működésük tényeit illeti, nem kíméli meg a tények önelbeszélését sem. Ez az ítélet nem polémia, hanem súlyos jellemzés. És igaz, hogy Olliviernek emlékiratai 14 kötetre felnövekedett frázisocéán. És Tisza számára, aki politikáját kárhóztatja, nem az igazolás, hanem az elítélés támasztópontjait szolgáltatja.

ször: Anhang, 2 Bde, u. o. 1901.: 1. köt.: Kaiser Wilhelm I. und B. (Briefwechsel), 2. köt.: Aus B.s Briefwechsel; a Gedanken und Erinnerungen 3-ik kötete a kiadónak (I. G. Cotta Nachf.) már régebben átadott kéziratból, a család tiltakozása ellenére, csak 1922-ben adatott ki] s egyéb B. kiadványok [elsősorban tán: Preussen im Bundestag 1851-1859. Dokumente der k. Preuss. Bundestags-Gesandtschaft, hrsg. von H. v. Poschinger. 4 Teile. 1-2 Aufl. Leipzig 1882-84. és H. v. Poschinger: Fürst B. und der Bundesrat (1867-90.) 1-5. Bd. Stuttgart és Leipzig, 1896-1901-1; Sybel [H. von! Die Begründung des Deutschen Reiches durch Wilhelm I. [Vornehmlich nach den preussischen Staatsacten. 1-7 Bd. München és Leipzig, 1889-94., 5. revid. Aufl. 1892-95.; ide szól az 5. k. (1866), a 6. (1866-68.) és 7. (1868-70.) kötet]; Oncken [Wilhelm]: Unser Heldenkaiser [Berl. 1897., 16. Aufl. 1898.]; Rothan [Gaston]: La politique Française en 1866. [Les origines de la guerre de 1870. Paris, 1879.] es L'affaire du Luxembourg [Souvenirs diplomatiques. Le prélude de la guerre de 1870., u. o. 1882.]; Benedetti fV. Cte-]: Ma mission en Prusse [Paris, 1871., 3. éd. 1871.]; Gramont [Duc de -]: La France et la Prusse avant la guerre [Paris, 1872.]; Ollivier [Emile -] L'empire libérale. [Etudes, récits, souvenirs. 1-14. köt. Paris, 1895-1909.]; Aus dem Leben König Karls von Rumänien [Aufzeichnungen eines Augenzeugen. 1-4. Bd. Stuttgart, 1894-1900.]; De la Gorce [Pierre]: Histoire du second empire [vol. 1-7 Paris, 1894-1905.]; Pierre Lehautcourt: La candidature Hohenzollern [1868-1870. Paris, 1912.] – A [j közötti szövegrészek e cikk szerzőjének kiegészítései.

Míg ezekkel a szereplőkkel Tisza a határozott helytelenítés érzetével áll szemben, szinte meleg emberi megértéssel keresi Napoleon helyes megítélésének összes tényezőit.

„Ez a csodálatos ember az álmodozásig menő nemes idealizmusnak – mondja – sa hódító bandita ösztöneinek sajátságos keveréke volt. Mint más téren, úgy külügyi politika* jában is felemelkedik a népek rendeltetésének, jogainak, a népélet törvényeinek legideálisabb felfogásáig, de aztán nem tud ellenállni a kísértésnek s nemes cselekedeteiért legalább borralalóval megfizettetné magát.. Az utóbbi keménynek látszó ítéletet maga Tisza enyhíti egész munkáján keresztül. Napoleon ideális szándékai megvalósításának nehézségét abban az ellenében látván meg és állítván be, melyben az a hagyományos és logikus és következetes francia politikával állott, legalább is Németországra vonatkozólag.

Tévesen és méltánytalanul ítélné meg Tisza történetírói célját, aki azt várná, hogy munkájában a német egység megvalósulása minden tényezőjének és minden eszközének történetét bekapcsolja elbeszélése keretébe.

Tisza célja a német egység megvalósításának Bismarck által vezetett külpolitikai akcióját mutatni be. Ezért kell mellőznie azon államszervezeti kísérletek és formák történetének bekapcsolását, amelyek változatai őt, az energiáját eddig még csak a belpolitikában kiélni kényszerülő, a szövevényes német alkotmánynál is nehezkesebb dualismus békóiba beleszorított államférfit tán még közelebből érdekelték.

És lemondás, a fegyelmet tartó akaratnak saját magával szemben is gyakorolt parancsa volt az, hogy ezekről nem beszél. A Bismarck belpolitikailag is erős és erőszakos keze által létrejött német nagyság belpolitikai eredményeit de sokszor állíthatta volna be a maga, most bukottnak látszó, erős keze igazolásául.

Nem tette. Büszke lelke visszariadt attól, hogy erre használja fel az alkalmat. A saját erős keze igazoltságának tudatát visszatartotta magában, nekünk a Bismarck erős keze igazoltságának történetét adta.¹

Vegyük, amit ad, vegyük úgy, amint adja.
Szép az, amit ad, szép az, ahogyan adja.

¹ Nem lesz talán érdektelen megismernünk azt a megítélést, amellyel Tisza munkájában a világháború kitörésére vezető politika igazolásának szándékát látja a Rodenberg-féle Deutsche Rundschau γ jegyű bírálója. Ez megállapítván, hogy Tisza Bismarck politikájának vezérfonalául a háború akarását látja, idézi Tiszának „a politikusnak elvi kijelentését”, azS igazságos háborúról, melyet az 5. fejezetből átvéve cikkünk is idéz III. fejezetében. A bíráló ehhez azt a megjegyzést fűzi: „Ez a hitvallás az iratnak magja. Ez (az irat) tehát formája szerint: egy politikai

IV.

Zárjuk le egy szemelvényel témánkat.

Tisza annak kapcsán, hogy előadja a szomszédos népek egységre való törekvésével szemben követhető politika lehető irányait, mint láttuk, a békés szomszédság feltételei biztosítását mondja az okos politika végcéljául.

„Magasabb és tisztultabb államférfiúi felfogás ez, amely az egyensúlyt nem az erőviszonyok mechanikus arányában, a nemzet érdekét és biztonságát nem abban keresi, hogy nagyobb területe, lélekszáma és katonasága legyen, mint a szomszédaié, hanem az államélet és a nemzetközi viszonyokat irányító tényezők természetes, belső összhangjában. Abban, hogy az államalakulatok lehetőleg megfeleljenek az azokat betöltő nemzetek természetes erőviszonyainak, lehetőleg megadják mindenik életképességének előfeltételeit, kielégítsék saját egyéniségük kifejtésének benső szükségletét s a béke tartósságát azzal biztosítják, hogy az a jogosult vágyaikban kielégített nemzeteknek közös érdeke.”

„Nem állítom, hogy egyszerű ez a probléma.”

„Voltak, vannak és lesznek a nemzetek jogosult aspirációinak ütközőpontjai. Vannak területek, amelyeket ethnografiai jellegük, geográfiai fekvésük s közgazdasági és katonai jelentőségük több nemzet érdekszférájába utal. Ilyen területekre nézve a világtörténelem csak egy döntést ismer: az erők mérkőzése útján való leszámolást, s mindaddig, amíg ez a leszámolás olyan végleges eredménnyel meg nem történik, amelyik bele nyugvásra s aspirációinak megfelelő módosítására kényszeríti a gyengébbiket, ilyen pontok a bonyodalom és a háború folytonos alkalmát nyújtják és veszedelme elé állítják az emberiséget.”

Kérdezzük meg Tiszát, bele kell-e nyugodnunk a leszámolás eredményébe?

Tisza nem „eredményt”, hanem „végleges eredményt” mond.

alapelv helyességének igazolása történeti eszközökkel; valójában: önmaga előtt és a történelem előtt való igazolása annak az államférfiúnak, aki világosan látta, hogy az 1914 júliusában Szerbiához intézett jegyzékkel az ellenség által régtől tervezett háborúnak ki kellett történnie.” (172. köt. 1917 júliusi füzet 138-139.) A benső ellentmondással is terhes megállapítás megtételére a bírálót az készítette, hogy a Tisza munkájának íratási idejéül a német fordítás megjelenése körüli időt vette, a fordításból nem tűnven ki, hogy az eredeti még 1912-ben íródott.